

Özbekistan’da Merkez-Yerel İlişkisi: Taşkent Mahalleleri Üzerine Bir Deneme

Ayşe Çolpan Kavuncu*

Öz

Bu makalede, Post-Sovyet dönüşüm yazınında adem-i merkez-ziyetçiliğe dair yapılmış çalışmalarda eksik kalan ve merkez-yerel ilişkisinde gerilim yaratan iki dinamik, Neo-Gramşici yaklaşımın kavramsallaştırmasının yardımı ile Özbekistan’daki mahalle politikaları üzerinden incelenmiştir: (a) ulusal devletin, neo-liberalizmin yapısal hegemonyasına uyum sağlamak için gerçekleştirmeye çalıştığı adem-i merkez-ziyetçi politikalarla dönüşüm sürecinin özgün koşullarından dolayı –ulus devlet inşası ve özel sektörü yaratma- merkez-ziyetçi eğilimlerinin artmasının yarattığı gerilim; ve (b) yerel sosyal ilişkilerin bir formu olarak yerel devletlerin (mahalle yönetimleri) yerel hegemonya ile beraber rejimin hegemonyasına uyum sağlama noktasında yaşadığı gerilim.

Anahtar Kelimeler

Adem-i Merkez-ziyetçilik, Özbekistan, Taşkent, mahalle yönetimleri, post-Sovyet dönüşüm, merkez-yerel ilişkisi

Giriş

Mahalla -kiçihokimiyat, katta oila¹

Özbekistan Devleti 1991’de bağımsızlığına kavuştuktan sonra kurumsal yapılanmasını inşa etmeye başlamıştır. Bu kurumsal yapılanma, benimlenen piyasa mekanizması doğrultusunda, küresel dönemin yeni devlet modeline göre olmalıydı ve yerel yönetimler de bu doğrultuda geliştirilmeliydi. Bu anlamda, açık piyasa ekonomisine geçtiğini ilan eden Özbekistan rejimi, kurumsal yapılanmasında hızlı bir şekilde adem-i merkez-ziyetçi

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü – Malatya / Türkiye
akavuncu@gmail.com

politikalar oluşturmaya başlamış ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi hedefine öncelik vermiştir. Bunun için bağımsızlıktan kısa bir süre sonra idari yapılanması ve bunun yeniden ölçeklendirilmesiyle ilgili iki reform gerçekleştirmiştir. Öncelikle 1992-1998 yılları boyunca, tüm kentsel alanları idari olarak mahallelere ayırmıştır. Bu standartlaştırmanın ardından tüm mahallelerde “mahalla *kengaş*”ı olarak bilinen mahalle yönetimlerini kurmuştur. İkinci olarak da anayasal güvenceyle 1999'da tüm kentsel mahalle yönetimlerini ülkenin tek özerk yerel yönetimleri olarak ilan etmiştir. Özbekistan rejimine göre, mahalle Özbek toplumunun temeli ve doğu demokrasisinin en temel göstergesi olarak ulus-devlet inşa sürecinde en önemli kurumlardan biridir. Özbekistan Devleti'nin gerek yasal düzenlemeleri gerekse pratikte yürürlüğe soktuğu birçok uygulama, özerk bir yerel yönetimden çok mahalle üzerinde sıkı vesayet denetimi gerçekleştirdiğini ve bu birimleri hegemonik araç olarak kullandığını göstermektedir. Bu durum, Özbekistan'da mahalle yapısı ile ilgili yapılan çalışmaların birçoğunda Özbek Devleti'nin oldukça merkezîyetçi bir yapıya sahip olduğu ve mahalleleri yerel yönetim ilan etmiş olsa da aslında mahalle yönetimlerini birer devlet ajanı gibi kullandığı şeklinde yorumlanmaktadır. Bu tür bir algının temelinde, özerk yerel yönetimlerin merkezi devlete karşı sivil toplumun temsilcisi olması gerektiğini düşünen çoğulcu paradigma yatmaktadır.

Bu noktada, bu makale en temel haliyle şunu sormaktadır; “eğer, sivil toplum-devlet kutuplaştırmasını kabul eden ve yerel yönetimleri sivil toplumun devlete karşı temsilcisi olarak gören bu paradigma ile post-Sovyet coğrafyaya bakılmasa ve merkez-yerel ilişkisi ile yerel yönetimlere dair başka bir paradigma ile yerel ve ulusal ölçekte kurumsal yapılanma ve merkez-yerel ilişkisi yeniden okunmaya çalışılsa ne olur?” Bu makalede kısaca, Özbekistan'da mahalle politikaları örneğinden hareketle, post-Sovyet coğrafyada yerel kurumlardaki dönüşüm üzerinde söz konusu neo-liberalizmin hegemonik söylemlerine eleştirel bir bakış sergilenenektir. Bunun için, Taşkent mahalleleri üzerinden bir sınıflandırmaya gidilerek merkez-yerel ilişkisi detaylı bir şekilde analiz edilecektir.

Bunun için öncelikle kısa bir şekilde, yukarıda açıklanan hakim hegemonik söylemin dayandığı kavramsal çerçeveler özetlenecek ve Özbekistan da dahil post-Sovyet coğrafyasında merkez-yerel ilişkisine dair yapılmış çalışmalarda eksik kalan alanlar tespit edilecektir. Bundan hareketle, söz konusu coğrafyada, merkez-yerel ilişkisinde gerilim yaratan ve farklı ölçeklerde ortaya çıkan dinamikler iki başlık altında ele alınacaktır: (a) post-Sovyet coğrafyasında neo-liberalizmin yapısal hegemonyasının etkisi ve ulusal

ölçekte Özbekistan'ın dönüşüm sürecindeki özgün koşulları; (b) yerel ölçekte Taşkent'teki farklı mahalle yönetimlerinin farklı politika uygulama süreçlerinin dinamikleri ve nedenleri. Ardından Özbek rejiminin hegemonik projelerinde mahalle yönetimlerine devrettiği fonksiyonların farklı mahalle tipolojilerinin yönetimleri tarafından nasıl farklı uygulandığına çeşitli örnekler vererek mahallelerin stratejilerinin Özbek rejiminin stratejileri ile her zaman uyum içinde olmadığı ortaya konacaktır.

1. Post-Sovyet Coğrafyada Adem-i Merkeziyetçilik Yazınına Eleştirel Bir Bakış

1989-1990'da başlayan kurumsal değişim rüzgârında, post-Sovyet devletler üç temel dönüşüm gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdir (Wollmann vd. 2003: 318): (a) merkezi planlamaya dayalı devlet ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine geçiş; (b) otoriter merkeziyetçi yapıdan çoğulcu bir demokrasi anlayışına geçiş; (c) parti ve/veya devlet odaklı bir toplumsal organizasyondan sivil topluma geçiş. Ayrıca Orta Asya ülkeleri, bu dönem ulus-devlet inşasını da gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Libman'a göre (2008: 13), siyasal gücün ve kentsel hizmetlerin sunumunun, yönetim çerçevesinde, yerele ve yerel yönetime devredilmesi açık piyasa ekonomisine başarılı bir şekilde geçişte en önemli adımlardan biridir ve post-Sovyet devletlerin kurumsal inşasında yönetsel reformların başında gelmelidir.

Post-Sovyet ülkelerde tüm adem-i merkeziyetçi politikaların meşruiyet kanalı, yerel yönetimlere güç devredilmesinin demokratikleşme için en önemli adım olduğudur. Demokratikleşme ile yerel yönetim arasında doğrudan ilişki kuran bu iddia aslında çoğulcu paradigmaya aittir ve "yerel yönetimi merkezi hükümete karşı iktidarın farklı ölçeklerde yoğunlaşması yoluyla demokratik despotizmin önünde engel" (Dunleavy vd. 1987: 58) olarak kabul etmeye bağlıdır. Çoğulcu paradigma ve onun yeni versiyonları, bugün post-Sovyet coğrafyada neo-liberal dönüşümün hegemonik yazını oluşturmaktadır. Söz konusu hakim yazın, içerden bir bakışla söz konusu coğrafyada ulusal ve yerel ölçekte adem-i merkeziyetçiliğin nasıl algılandığı ve merkez-yerel arasındaki ilişkinin gerçek dinamiklerini tespit etmekten çok, küresel ekonomi için uygun olan yönetsel yapıyı kurmanın bilimsel yollarını aramaya çalışmaktadır. Bunu gerçekleştirirken de çoğu zaman bu çalışmalar modern Batı Avrupa'daki varolan yerel yönetim yapılarını idealize ederek söz konusu coğrafyaya ithal etmeye çalışmışlardır (Masaru 2006: 338).

Neo liberal kaygılarla oluşturulmuş bu dönüşüm yazınına göre, post-Sovyet ülkeler demokratikleşme için adem-i merkeziyetçi politikaları gerçekleştirmek zorunda olmalarına rağmen, çoğu zaman başarısız olmuşlar

ve hala siyasal ve yönetsel yapılarında güçlü bir merkezîyetçi eğilime sahiptirler (Wollmann vd. 2003: 326). Post-Sovyet dönüşüm ile ilgili adem-i merkezîyetçiliğin çalışıldığı yüzlerce makalede, eski Sovyet merkezîyetçi devlet yapısı, bu başarısızlığın en büyük sebebi olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda, liberalizmin ve neo-liberalizmin bilimsel hegemonyasını oluşturan çoğulcu paradigmaya dayanan bu bakış açısının alt okuması gerçekte şunları barındırmaktadır; (a) kapitalizm demokratik bir toplum yapısı için en ideal durumdur; (b) adem-i merkezîyetçilik kapitalist sistemde özerk yerel yönetimler oluşturarak demokratik bir rejim kurmaya katkı sağlar. Buna göre kapitalist üretim ilişkileri ile demokrasi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Oysa ki ne adem-i merkezîyetçilik ve demokrasi arasında ne de piyasa ekonomisi ve demokrasi arasında zorunlu bir ilişki söz konusu değildir. Tarihte demokrasi ve piyasa ekonomisinin bir arada işlediği örnekler kadar, piyasa ekonomisi ve otoriter rejimlerin de birarada olduğu sayısız örnek söz konusudur (Hausner vd. 1995: 15). Kaldı ki, 1970'lerden sonra, küreselleşmenin etkisi ile adem-i merkezîyetçi politikalar yüceltilse de, ileri kapitalist ülkeler de dahil merkezîyetçiliğin hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Bu durumda, diğer kapitalist ülkelerde merkezîyetçiliği artıran neo-liberal adem-i merkezîyetçi politikaların bizzat kendisinin, post-Sovyet ülkelerde de merkezîyetçiliği arttırmasının beklenilmemesi ilginçtir. Kaldı ki bu ülkelerde, neo-liberalizmin adem-i merkezîyetçi politik baskılarına rağmen, açık piyasa ekonomisine geçiş için gerekli olan kapitalist üretim ilişkilerini sürdürecektir özel sektörün ve sermaye sınıfının yoksunluğundan dolayı merkezi devletler bu geçişteki birçok ekonomik politikayı bizzat kendileri uygulamak zorunda kalmıştır. Bundan dolayı, post-Sovyet dönüşümde, demokratikleşmenin ve adem-i merkezîyetçiliğin sağlanamamasının arkasında yatan asıl temel Sovyet politik yapısında iddia edildiği gibi aşırı merkezîyetçilikten çok, dönüşüm sürecinin kendisinin yapısal koşullarıdır.

Dahası, yukarıda belirtildiği üzere adem-i merkezîyetçiliğin kavram olarak bu tür bir açıklaması klasik bir kurumsal analize bağlı olarak sadece yasal ya da hukuki kavramlarla yapılmıştır ve temel iki noktada eksik kalmaktadır: (a) adem-i merkezîyetçilik ve merkezîyetçilik birbirlerine zıt ve bu anlamda sıfır toplamlı durumlar olarak görülürler; (b) çok boyutlu kurulmuş bir ilişkiden ziyade, adem-i merkezîyetçilik tek boyutlu bir süreç olarak ele alınır. Birinci eksiklikten dolayı bu tür bir kurumsal analize dayanan yazında, Özbekistan'da mahalle politikaları değerlendirildiğinde ya adem-i merkezîyetçi yapının güçsüzlüğünden hareketle aşırı merkezîyetçi bir devlet yapısı vurgulanmaktadır ya da merkezi yönetimin aşırı merkezîyetçi yapısı adem-i merkezîyetçiliğin güçsüzlüğüne kanıt olarak gösteril-

mektedir. Özbek Devleti'nin merkezîyetçi yapısı kuşku götürmez bir durumdur. Ancak asıl mesele bu merkezîyetçiliğin dinamikleri ve sebepleri üzerine yazında ortaya konan hakim fikrin kendisidir. İkinci eksiklikle ilgili olarak da Özbekistan'daki adem-i merkezîyetçilik ile ilgili çalışmaların çoğu merkez-yerel ilişkisini tek boyutlu ele alarak sadece merkezî yönetimin stratejileri ve politikaları üzerinden adem-i merkezîleşmeyi ele almış ve yerel devletin stratejilerini ihmal etmişlerdir. Bu makalede, her iki eleştiri de göz önüne alınarak, hem merkezîyetçilik ile adem-i merkezîyetçilik birbirlerine zıt değerlendirilmeyecek hem de Taşkent mahalleleri üzerinden farklı yerelliklere sahip olmanın adem-i merkezîyetçilik dinamiklerini nasıl etkilediği ve gerçekte merkez-yerel arasındaki ilişkinin her yerellikte nasıl farklılaştığı gösterilecektir.

2. Özbekistan'da Merkez-Yerel İlişkisinde Gerilim Yaratan Dinamikler

Adem-i merkezîyetçilik ile ilgili post-Sovyet yazına yapılan bu eleştiriler göz önüne alındığında, bu makale, Özbek rejiminin adem-i merkezîyetçi politikasının, standart devlet düzenlemesi ve stratejileri sonucu değil, mahalle yönetimlerinin farklı yerellikleri ile merkezî devletin karşılıklı ilişkileri sonucu her yerellikte farklı şekillendiğini iddia etmektedir. Bu yüzden Özbek rejiminin adem-i merkezîyetçi politikalarının yerel mahalle yönetimlerinin organizasyon yapısı, müdahale ve temsilîyet formunu değiştirmesi kadar, mahalle yönetimleri de farklı politika uygulamaları ile Özbek rejiminin sosyo-ekonomik yapısını etkilemektedir. Bu durumun ortaya çıkardığı iki temel çatışma Özbekistan'da merkez-yerel ilişkisini kökten etkilemektedir: (a) Özbek rejiminin neo-liberal dönüşümün bir aktörü olarak, neo-liberalizmin yapısal hegemonyası ile toplumsal ilişkilerinin yapısal hegemonyası arasında yaşadığı çelişkiler ve stratejik bir seçim olarak oluşturduğu hegemonik projeler dahilinde mahalle yönetimlerini hegemonik bir araç olarak kullanması; (b) Özbek rejiminin bu anlamda mahalle ölçeğindeki stratejileri ve düzenlemeleri ile farklı sosyo-mekansal yapılara sahip mahalle yönetimlerinin ürettiği farklı stratejiler arasındaki çelişkiler.

2. 1. Ulus Kimlik İnşasında Stratejik Bir Seçim Olarak Mahalle Kengaş

Küresel dönemde ulus devletler küresel ekonomiye uyum sağlamak için adem-i merkezîyetçi politikalar ile kentlerini dünya ekonomisine entegre etmeyi amaçlamış ve bu doğrultuda kent yönetimlerine daha fazla yetki ve görev devretmeye başlamışlardır. Brenner'e göre, "ulus devletin yeniden ölçeklenmesi anlamına gelen bu durum, sermaye hareketliliğinin yeni mekanlarının, uluslararası ve ulus altı ölçeklere kayması ile ilgilidir ve devletler bu anlamda kendi yönetsel yapılarını buna uydurmak için hızlı bir şekilde adem-i merkezîleşmeye gitmektedirler" (2004: 439). Smith'in dediği gibi,

“ulus-devlet kendini alansal olarak ekonomik aktörlere ve pazar piyasasına uygun olarak yeniden kurgulamaktadırlar” (1984: 434). Yönetişimin mekânsal düzeylerinin yeniden ölçeklenmesi çoklu bir eklemlenme yaratmıştır fakat bu durum giderek artan bir otoriter rejim doğurmuştur. Jessop’a göre, küreselleşme hem yapısal hem de stratejik bir olgudur ve bu süreçte, ulus devletler neo-liberal rejimin ekonomik ilişkilerinin sürdürülmesinde merkezi bir rol üstlenir; bundan dolayıdır ki yetkilerini ve gücünü yerele devrederek yeniden yapılanma ve yeniden ölçeklenme deneyimi yaşamaktadır (2008: 179). Diğer taraftan, ulus devletler bu süreçte aynı zamanda “ulusal yurttaşlığın geleneksel formunun ve temelini krize girmesiyle başatmak zorunda kalmaktadırlar” (Jessop vd. 2008: 179, 196). Bu süreçlerin tamamında, devletin stratejileri aynı anda yerelleşme ve merkezileşmeye bağlı olarak birbirleriyle çelişki içine girmektedir. Bu noktada, ulus-devletlerin her biri, neo-liberalizmin yapısal çelişkilerine kendi toplumsal yapılarına uygun olarak seçecekleri stratejilerle yanıt üretmektedirler.

Özbekistan’ın adem-i merkezietçi politikaları, işte tam da bu perspektiften değerlendirilmelidir. Politik ve ekonomik elitlerin desteklediği, post-Sovyet dönüşümde Özbek Devleti’nin stratejik seçimi doğrultusunda devlet yapısının hem temsiliyet formu hem de müdahale formu yeniden yapılandırılmaktadır. Neo-liberal dönüşümün yapısal hegemonyası, diğer kapitalist ülkelerde olduğu gibi, politik ve ekonomik elitlerin açık piyasa ekonomisine geçildiğini ilan ettiği Özbekistan da dahil tüm post-Sovyet ülkelerde, devletin yönetsel yapısında hızlı bir şekilde adem-i merkezietçi bir dönüşümü zorlamıştır. Her ulus devlet, aslında küresel neo liberal sistemin bir aktörü olarak, stratejik olarak kendi birikim stratejilerini ve hegemonik projelerini kurmak için siyasalar seçmiştir. Yeni küresel dönemde, bu iki faktör ulus devletleri, özellikle post-Sovyet ülkelerini, yapısal ve stratejik çelişkilere sürüklemiştir. Bu ülkeler yerel düzeydeki kurumsal inşalarında da bu çelişkileri yaşamaktadırlar. Özbekistan da bu devletlerden biri olarak yerel düzeyde kurumsal inşasında mahalle yönetimlerini özerk yerel yönetim olarak kabul ederken söz konusu çelişkileri yaşamaktadır. Bununla bağlantılı olarak, Özbekistan’da yerel siyasette iki süreç birarada ortaya çıkmıştır: (1) adem-i merkezietçi politikalar sonucu Özbek rejimi stratejik bir seçimle kentsel mahalleleri (*mahalle kengaş*) özerk yerel yönetim ilan etmiş ve bir çok kentsel hizmeti bu birimlere devretmiştir; (2) Özbek rejimi yine stratejik bir seçim olarak *mahalle kengaşlarını*, ulus devlet yaratma sürecinde hegemonik bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. Bu durum ise, Cockburn’un (1977) kavramsallaştırması ile söylenirse, mahalle *kengaşları* için “ulusal devletin birer ajanı” olma durumunu güçlendirmiştir.

Bağımsızlıktan sonra, Özbek rejimi, ulus-devlet yapısını muhafazakar ve ataerkil bir Özbek kimliği üzerine inşa etmeyi seçmiştir. Aynı zamanda, bu kimlik inşasında İslam öncesi Özbek toplumunda var olan değerlere ve özellikle Sufi İslam'ın yerelliğine atıfta bulunarak radikal İslam'ın ülkede yayılmasına da engel olmaya çalışmaktadır. Diğer taraftan ekonomik olarak, bir taraftan dönüşüm sürecinde sosyo-ekonomik olarak yaşam standardı hızla düşen toplumsal kesimleri desteklemeye çalışırken, diğer post-Sovyet birçok ülkeden farklı olarak, küçük ve orta ölçekli girişimciliği yaymak için gerekli olan ekonomik ortamı yaratmak için aşamalı bir şekilde serbest piyasa ekonomisine geçmeyi seçmiştir. Yine, dönüşüm sürecinde ortaya çıkan ciddi sosyo-ekonomik problemlerle baş etmeye çalışmıştır. Ayrıca, ulus-devlet inşasını ve gerekli olan ekonomik ortamı yaratmaya çalışan rejim bir taraftan da neo-liberalizmin politik söylemine uygun olarak adem-i merkezîyetçi politikalarla yerel ölçekteki yönetimlere yetkilerini devretmek zorunda kalmıştır. Bu amaçları gerçekleştirme doğrultusunda Özbekistan Devleti, hegemonik proje olarak bilinen birkaç stratejiyi takip etmeyi seçerek, geçilen yeni ekonomik rejim için gerekli olan birikim stratejilerinin meşruiyet zeminini oluşturmaya çalışmıştır. Tüm bu hedefleri gerçekleştirme doğrultusunda, Özbekistan rejimi, stratejik bir seçim olarak Mahalle *Kengaş* olarak bilinen mahalle yönetimlerini yerel yönetim ilan etmiş ve hegemonik projesinin bir parçası haline getirmiştir. Bu anlamda hegemonik bir araç olan mahalle yönetimleri ile ilgili devlet, ideal bir mahalle yapısı ya da kurgusu yaratmıştır ya da yaratmaya çalışmaktadır².

Cumhurbaşkanı Kerimov'a göre, Özbek toplumu mahallelerde daha demokratik bir yapıya kavuşacaktır. Ancak Özbek rejimi, sıklıkla bu tip bir demokratik gelişmeyi batı tipi demokrasilerden farklılaştırmaya çalışmaktadır ve Kerimov'un ifadesi ile Özbek mahallesi "Doğu Tipi Demokrasi"nin en güzel örneğidir. Bu tip bir demokrasi, batıdaki aksine, "kolektivizme, ataerkilliğe ve toplumun ortak değerlerine verilen öneme dayanır" (Balım 2012: 263). Özbek rejimine göre, - "Kuçlıdavlatdan – kuçlıfukarolikjamiyatısari" yani, güçlü bir sivil toplum ancak güçlü devlet sayesinde kurulabilir ve bunun merkezinde mahalleler vardır. Bu algıdan dolayı, birçok çalışmada, mahalle politikaları ile ilgili şu yorum sıkça görülmektedir: *mahalle yönetimleri bugün sivil toplumu temsil eden yerel yönetimlerden çok devletin yereldeki uzantısı haline gelmiştir* (Sievers 2002: 153). Oysa Özbek rejiminin bu anlayışı, çoğulcu paradigmanın sivil toplumu devletin karşısından gören anlayışı yerine, Neo-Gramşçiperspektifin sivil toplumu devletin hegemonyasını kurduğu alan olarak kabul edersek oldukça anlamlı görünmektedir.

Bağımsızlıktan sonra, diğer birçok geleneksel kurum ve normlarla beraber, Özbek kimliği ve Özbekçilik³, alternatif bir ideoloji olarak seçilerek, ulus-devlet inşa sürecinde devlet hegemonyası ve kültürel öğelerin arasında merkezi konuma sahip olmuştur (Koroteyeva vd. 1999: 35). Özbek Devleti için bu noktada mahalleler, Özbekçiliğin gündelik hayatta yeniden üretildiği en önemli sosyo-mekansal birimler haline gelmiştir. Cumhurbaşkanı ve diğer üst düzey bürokrat ve politikacıların hemen hemen hepsi her konuşmasında, Özbek geleneklerinin yeniden doğması yoluyla iyi Özbek yurttaşların yaratılmasında mahalleye atıfta bulunmaktadırlar. Bu anlamda Topluluk Öz Yönetim yasasına göre de, mahalle yönetimleri üzerlerine düşen görevleri ulusal gelenekler ve yerel adetler çerçevesinde uygulamak ile yükümlüdür. Devlet mahalleler gibi yerel bir kurumu kullanarak, aslında ulusal geleneklerin koruyucusu olarak kendi meşruiyetini sağlamakta ve toplumsal kontrolün devamını sağlamaktadır (Noori 2006: 537; Masaru 2006). Mahallenin Özbek kimliği için önemini vurgulamak için yaratılan ve ülkenin caddelerinde sıkça görülebilecek birçok slogandan bazıları şunlardır; “senin vatanın mahallenden başlar”, “eğer senin komşun huzurlu ise sen de huzurlusundur, eğer senin mahallen huzurlu ise senin ülken de huzurludur” (Bogner 2003: 6). Bir diğer slogan ise, “mahalle küçük hokimiyat, büyük aile”. Bu söylem açıkça göstermektedir ki, mahalle ideal Özbek ailesinin inşa edilmesi için sosyal yeniden üretimin açık bir hegemonik aracıdır.

Aslında, Özbekçilik, bağımsız Özbek rejiminin bir icadı değildir; Sovyetler Birliği'nin Milletler Politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve Sovyetler Birliği de kentsel mahalleleri Özbek kimliğini yaratmak için bir araç olarak kullanmıştır. Yani, Sovyet stratejisi olan ulusal bilinç yaratmada, mahalleyi propaganda aracı olarak kullanmak Özbek rejimi tarafından da benzer şekilde kullanılmaktadır. Bundan dolayı birçok çalışmada, Özbek rejiminin bu anlamda Sovyet rejiminin bir devamı olduğu vurgulanmaktadır (Pashkun 2004: 52, Epstein vd. 2004: 34). Ancak Sovyetler ile Özbek rejimi arasındaki bu benzer strateji fazla abartılmamalıdır. Çünkü ulusal kimliğin öğeleri birbirinden oldukça farklıdır. Örneğin, Sovyet yapısal hegemonyasında, Özbek ya da diğer milletten olan ideal Sovyet yurttaşının göstergesi sosyalist bir ruh ve komünal yaşam tarzı iken, şimdi iyi bir Özbek yurttaşının temel değerleri arasında girişimcilik ve özel mülkiyet bilinci yer almaktadır. Görüldüğü gibi sosyal yeniden üretimin bir aracı olan hegemonik projeler aslında hakim sınıfın birikim stratejilerine uygun olarak şekillenmektedir. Nitekim Jessop'a göre (1997: 56), “değerler, normlar, söylemler, dilin linguistik formları, popüler olan inanışların tamamı, üretim ilişkilerinin ve spesifik üretici güçlerin gerçekleşmesi için gereklidir”.

2. 2. Mahalle Tipolojilerinin ortaya çıkışı ve Özellikleri

Bugün Özbekistan'da her mahalle devletin düzenlemelerine aynı şekilde yanıt üretmemektedir, birbirlerinden oldukça farklı yapılara sahip olan mahallelerin neden devlet stratejilerine farklı tepkiler verdiğini ortaya koymak bu noktada önem arz etmektedir. Neo-Gramsçiperspektiften, yerel yönetimin sadece merkezi yönetimin ya da rejimin birer ajanı olarak kabul edilmesi, yerel siyaseti anlamsızlaştıran bir yaklaşımdır ve merkez-yerel arasındaki çelişkiyi ya da çatışmayı açıklamaktan uzaktır. Diğer bir deyişle, eğer mahalle birimleri merkezin basit bir uzantısı ise, neden Özbekistan devletinin mahallelere merkezîyetçi müdahaleleri söz konusu olmaktadır? Bu noktada, hakim adem-i merkezîyetçi yaklaşımın ikinci eksik noktası ortaya çıkmaktadır. Merkez-yerel ilişkisi tek taraflı bir ilişki değildir, tıpkı ulusal devletin olduğu gibi yerel devletin de bir toplumsal yapısal hegemonyası söz konusudur ki bu yerelin elitlerinin ya da hakim sınıfının oluşturduğu hegemonik yapıdır ve aslında, yerel birimlerin birbirinden farklı aktörler olarak farklı ulusal politikalara karşı farklı taktikler üretmelerine sebep olmaktadır. Mahalle birimleri Özbek rejiminin ulusal bilinç oluşturma noktasında, ideal mahalle kurgusuna uymayan gerçekliklere sahiptir ki bu durumun kendisi, merkez-yerel ilişkisinin diyalektik olarak her yerellikte farklı şekilde ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu bölümde, tam da bu farklı yapısal hegemonyalara sahip olan Taşkent mahallelerinin ortaya çıkış dinamikleri ve özellikleri açıklanacaktır.

Tarihi İpek Yolu üzerinde konumlanmış olmasından dolayı tarihsel geçmişi uzun olan Taşkent, Çarlık İmparatorluğu'nun sömürge kenti olana kadar, klasik bir feodal kent yapısına sahiptir (Markowitz 1998: 9). 1864'te Çarlık tarafından işgal edilen Taşkent, Sovyet Devrimi ilan edilene kadar bir sömürge kenti olarak varlığını sürdürdü. Çarlık rejiminin Türkistan bölgesindeki merkezi olmasından dolayı, Taşkent, rejimin birçok politikasının ilk uygulandığı Orta Asya kenti olmuştur. Çarlığın ilk politikası, feodal dönemde, kent ekonomisini şekillendiren vakıflara yönelik olmuş, gerçekleştirilen toprak reformu ile kentin doğu çeperindeki ortak tarım alanlarına Çarlık rejimi el koyarak Avrupa'dan gelen Rus halkını yerleştirmeye başlamıştır (MacKenzie 1967: 213). Bu durum hem vakıfların önemli gelir ve toprak kaybına uğramasına sebep olmuş hem de halkın geçim kaynakları üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Dahası, iki kentli iki milletli bir Taşkent ortaya çıkarmıştır (Ismoilova 2004: 19). Diğer taraftan endüstrileşmenin Çarlık dönemi bölgede hızla yayılması sonucunda, "geleneksel zanaat tipi üretime dayalı kent ekonomisi de zayıflamış ve yerli halk bu kaynağını da kaybetmiştir" (Arifhanova vd. 2002: 21). Endüstrileşmenin yeni gelen Rus halkı tarafından gerçekleştirilmesi sonucu

iyice yoksullaşan yerli halk ile Avrupalı halk arasında kesin bir şekilde sosyo-ekonomik ve mekânsal olarak bölünme ortaya çıkmıştır. Bu dönem ilk defa mahalle lideri aksakal, devlet ile halk arasında bir aracı kuruma dönüşmüştür (Kravetsvd. 1983: 15).

Sovyetler Birliği döneminde rejimin merkezi ekonomi planlaması ile her özerk cumhuriyeti bir ekonomik fonksiyonla yükümlendirmesi (Fliege-Sailer 1999: 8), Özbekistan'da kentleşmenin diğer Sovyet bölgelerine göre düşük kalmasına sebep olmuş, kolektifleştirme çalışmaları ikili kent yapısında zaten yoksullaşan halkın daha da yoksullaşmasına sebep olmuştur. Bu bölgesel eşitsizliğin yanında, her federe cumhuriyette tek büyük kent kuramına uygun şekilde “başkentler etraf kentlere göre oldukça büyümüş durumdaydı” (Harris 1970: 14-20). Kentler arası bu eşitsizlikle beraber, özellikle 1940'lardan sonra büyüyen kentlerde, konut politikası önemli bir sorun haline gelmiştir. “Özel mülkiyetin olmadığı bu kentlerde, konutlar devlet ve yerel idareler tarafından tahsis ediliyordu” (Fliege-Sailer 1999: 8). Zamanla bu dağıtımda, kent içi mekânsal ayrımlaşma net bir şekilde kendini göstermeye başlamış, özellikle yerel idareler bu konut tahsisinde, Parti üyelerine merkezi yerleşim alanlarından lüks konutlar vermeye başlamıştı (Humphrey 2002: 185, Andrusz vd. 1996: 6).

Sovyet rejiminin bunun yanında, devrimin ilk yılları politik ve askeri hegemonyasını kurma çabaları ile bağlantılı olarak, Taşkent'in yaşam alanlarına yönelik herhangi bir politika yürütmemesi ve en fazla kentin kamusal alanlarını yeniden düzenleme girişimleri sonuç itibarıyla Taşkent açısından, eski-yeni şehir ikilemini neredeyse İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürdürmüştür (hunova 1983: 3). Bu arada, İkinci Dünya Savaşı'na kadar yeni şehir tarafında giderek büyüyen bir Avrupalı nüfus ortaya çıkmıştır (Morrison 2007: 436). Eski şehrin yerleşim birimleri olan mahalleler (A tipolojisi) bu dönem resmi olarak tanınmış ve kızıl mahalle komiteleri kurulurken, yeni şehirdeki yerleşim birimleri ise *Kvartelny* (D tipolojisi) olarak adlandırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı, Taşkent'in yerleşim alanları için neredeyse bir devrim niteliğindedir (Bosworth 2007: 501, Burlachenko 1963: 24). Netice itibarı ile bu dönem, Savaşın etkisiyle, nüfusu 200.000 olan Taşkent 1 milyona yakın nüfuslu kozmopolit bir kent haline dönüştürmüştür (Akhmedov 1966: 26).

Bu durumda artan nüfusun yerleştirilmesi oldukça önemli hale gelmiştir (Harris 1970: 102), Taşkent'in ikili kent yapısı ilk defa kökten bir şekilde bu dönem değişmeye başlamış, artan nüfusa yerleşim alanı tahsis etmede sıkıntıya düşen yerel Sovyet birimleri, zamanla kent çeperindeki tarım alanlarını kentsel yerleşim planlarına dahil ederek, bu bölgelerde halkın

kendi kendine yerleşim alanı ve konutlar inşa etmesini teşvik etmeye başlamıştır (B tipolojisi). Özel mülkiyete kısmen izin verilen bu mahallelerde, geleneksel aile ilişkileri sürdürülmüştür. Taşkent tarihinde yerleşim alanlarını kökten etkileyen ikinci büyük olay ise 1966 depremidir (Akhmedov 1991: 12). Özellikle eski kentin 2/3'ünün yok olmasına sebep olan bu deprem sonucu, kent merkezinde kalan eski mahallelerin birçoğu yıkılmıştır. Buralardaki halkın büyük kısmı yukarıda anlattığımız kent çeperlerine yerleştirilirken, yıkılan alanlarda tüm Sovyet cumhuriyetlerinin katkıları ile dev işçi blokları kurulmaya başlanmıştır. Kruşçev Dönemi'ne denk gelen bu dönem, *mikrorayon*⁴ olarak bilinen kendi içinde sosyo-ekonomik olarak yeterli olan yerleşim birimleri kurulmaya başlanmıştır (French 1979: 89, Lehmann vd. 1997: 1088). Böylece oluşturulan yeni *mikrorayonlar*, hem bir işçi bloğu görünümünde olmuş hem de yakın tarihe kadar eski şehir mahallelerinde yaşayan sakinlerin birarada bu *mikrorayonlara* taşınması ile eski sosyal ilişkilerin sürdürüldüğü birimlere dönüşmüşlerdir (C tipolojisi) (Boworth 2007: 501).

Sonuç olarak Sovyet dönemi Taşkent tarihi incelendiğinde yerleşim alanlarının yapılarının birbirinden farklı geliştiği açıkça görülmektedir. Sovyet zamanı ortaya çıkan kentlerin yaşam alanlarının eşitsiz gelişmesinin birçok sebebi vardır. İlk olarak, Sovyet öncesi ortaya çıkan ikili kent yapısının varlığı bu eşitsiz gelişmenin ilk ve öncelikli nedenidir. Sovyet zamanı genel olarak tüm Sovyet kentlerinde ortaya çıkan yukarıda bahsedildiği gibi konut politikasındaki eşitsizlikler bir başka nedendir. Son olarak, Orta Asya'ya özgü Sovyet rejiminin Milletler politikası, Orta Asya kentlerinde eşitsiz gelişmeyi yeniden üreten başka bir dinamiktir (yukarıya bk.). Sonuçta, Sovyetler Birliği ilk kurulduğu zaman "1920'li yıllar boyunca Moskova ve Leningrad'da olduğu gibi tüm Sovyet kentlerinde feodal yapının parçaları olan mahalle ve eski yerleşim alanlarını temizleme kararı" alınırken (Ruble 1990: 42); "1922 yılında, Türkistan Sovyet Cumhuriyeti İçişleri'nden sorumlu Komisyon, Türkistan'daki eski mahallede mahalle komisyonları kurulması emrini vermiştir" (Komilov 1961: 24).

Taşkent'in yukarıda açıklandığı üzere dört farklı mahalle tipolojisini temsil eden toplam 12 mahallede, 2008-2009 tarihleri arasında, alan çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu mahallelerde hem mahalle sakinleri hem de mahalle *kengaş* yöneticileri ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu seçilen 12 mahallenin resmi isimleri güvenlik açısından makalede gizlenmiştir ve kodlamalarla belirtilmiştir. Buna göre A tipolojisini temsil eden mahalleler, A-1, A-2 ve A-3⁵, B tipolojisini temsil eden mahalleler B-1 ve B-2, C tipolojisini temsil edenler C-1, C-2 ve C-3 ve D tipolojisini temsil

eden mahalleler ise D-1, D-2, D-3 ve D-4⁶ olarak isimlendirilmiştir. Bu dört tip mahalleye dair bazısıosyo-demografik ve ekonomik veriler aşağıdaki tablolarda görülmektedir.

Tablo 1. Mahallelerin Sosyo-Demografik Yapıları

Tipoloji	Ortalama Nüfus	Mahalleler	Nüfus (Erkek-Kadın)	Konut/Aile	Hane Halkı Büyüklüğü
A	4,889	A-1 (1996) ⁷	5,583 (46-54%)	587/1,078	4.5
		A-2 (1998)	6,590 (47-53%)		
		A-3 (1996)	2,520 (54-46%)		
B	3,240	B-1 (1991)	3,020 (49-51%)	630/694	4.6
		B-2 (1991)	3,460 (46-54%)		
C	4,310	C-1 (1994)	4,803 (46-54%)	1,401/1,690	2.5
		C-2 (1995)	3,627 (42-58%)		
		C-3 (1994)	4,500 (47-53%)		
D	2,990	D-1 (1993)	1,320 (46-54%)	1,108/1,210	2.5
		D-2 (1991)	4,909 (44-56%)		
		D-3 (1992)	3,028 (47-53%)		
		D-4 (1994)	2,706 (38-62%)		

Kaynak: Taşkent Alan Çalışması, Ekim 2008-Nisan 2009

Tablo 2. Mahalle Tipolojileri Arasındaki Bazı Sosyo-Mekansal ve Politik Farklılıklar

Tipoloji	Mahalleler	Konut Tipi		Fotoğraflar ⁸	Kamusal Alanlar	Firma Sayısı	Mahalle bütçesinin kaynağı
		Apartman	Ev				
A	A-1	-	+++	J	<i>Chayhone, toyhane</i>	2 market	Halk
	A-2	-	+++	J	<i>Chayhone, toyhane, masjid</i>	2 market	Halk
	A-3	+	+++	J	-	2	Halk
B	B-1	+	+++	J	<i>Masjid, Sağlıkmerkezi, Chayhone</i>	3	Halk
	B-2	+	+++	J-W	<i>Chayhone, toyhane, masjid</i>	3	Halk
C	C-1	+	+++	J-W	<i>Chayhone, toyhane, fırın</i>	7	Firmalar-Halk
	C-2	++	++	J-W	<i>Chayhone, toyhane, restoran</i>	11	Firmalar
	C-3	++	-	J	<i>Chayhone, toyhane</i>	6	Firmalar
D	D-1	++	-	W	Mahalle binası ve meydanı	15	Firmalar
	D-2	++	-	W	Mahalle binası ve meydanı <i>toyhane</i>	15	Firmalar
	D-3	++	-	W	Mahalle binası ve meydanı	17	Firmalar
	D-4	++	-	W	Mahalle binası ve meydanı	20	Firmalar

Kaynak: Taşkent Alan Çalışması, Ekim 2008–Nisan 2009

Tablo 3. Bazı Ekonomik Göstergeler ve Mahallelerdeki Mesleki Dağılım

Tipoloji	Mesleki Dağılım		Sosyo-ekonomik düzeydeki değişim	Ekonomik düzey	
	Sovyet	Bağımsızlık		Sovyet	Bağımsızlık
A	Serbest meslek (genel dpazarcı), zanaatkar	Serbest meslek, geçici işçilik, hizmet sektörü	Yükselmeye	Düşük	Orta
B	Serbest meslek (genel dpazarcı) ve ticaret	Serbest meslek, hizmet sektörü, geçici işçilik, ticaret ve işadamları	Aynı	Orta, Ortaüstü	Orta, Orta-üstü
C	Memur, devlet çalışanı, serbest meslek, zanaatkar,	Hizmet sektörü, geçici işçi, devlet sektöründe istihdamda düşüş	Düşüşte	Orta	Alt

D	Memur, üst bürokratlar, yöneticiler, entellektüeller, mühendisler, sanatçılar, beyaz yakalılar	Hizmet sektörü, geçici işçi, devlet sektöründe istihdamda düşüş ⁹	Düşüşte	Yüksek ve orta üstü	Orta ve Orta üstü
---	--	--	---------	---------------------	-------------------

Kaynak: Taşkent Alan Çalışması, Ekim 2008–Nisan 2009

3. Taşkent'te Farklı Mahalle Tipolojileri ve Özbek Devleti'nin Ulus-Kimlik İnşa Stratejisi

Mahalle yöneticileri için mahallenin ne olduğu, Özbek devletinin ideal Ulus-kimlik inşası için oluşturduğu ideal mahalle kurgusunun gerçekleşmesi açısından önem arz etmektedir. Ancak mahalle tipolojileri arasında mahalle tanımlamaları açısından önemli farklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin, A-2 mahalle aksakalı, mahalleyi tanımlaması istendiğinde şu cevabı vermiştir: “Özbekistan'da gündelik hayatı mahalle olmadan anlayamazsınız. Mahalle her Özbek yurttaşının gündelik hayatı olarak özetlenebilir. Bizler iyi terbiyeyi, Özbek yurttaşlığının temeli olan Müslümanlığı, adetlerimizi ve geleneklerimizi mahallede öğreniriz”. A tipi mahalle yöneticileri, mahalleyi pre-Sovyet döneme referans vererek açıklamaktadırlar. Ayrıca, dikkat edilirse, Özbek kimliğinin önemi ve mahallenin bunda ki önemi vurgulanırken de, İslam'a referans verilmektedir. Bu anlamda Sovyet rejiminin bu mahallelere ne sınıf temelli ne de kimlik temelli herhangi bir hegemonik söylemle müdahale etmediği ve tamamen görmezden geldiği açık bir şekilde görülmektedir. Diğer taraftan, Sovyet zamanı bireyler ve topluluklar tarafından şehir çeperinde kurulan B tipi mahallelerde geleneksel yaşam formu, muhafazakâr bir Özbeklik anlayışı ile beraber sürdürülmektedir. Bu anlamda A tipi mahalleler ile benzerlik gösteren bu mahalleler farklı olarak özel mülkiyet ilişkilerinin sürdürüldüğü tek yaşam alanları olmuştur Sovyet dönemi. Bu mahallelerde mahallenin önemi belirtilirken, özellikle komünal faaliyetlere vurgu yapılmaktadır. Örneğin, B-2 mahallesinin *aksakalı* şunları söylemektedir:

biz mahalle halkı olarak hep beraber haşar¹⁰ yoluyla, mahalle binamızı ve sağlık merkezimizi kurduk, kendi çayhanemizi yaptırдық, caddelerimizi temizliyoruz. Bizler mahallede herşeyi beraber yaparız ve her birey elinden geldiğince mahalle faaliyetlerine yardımcı olur. Mahalle zaten sakinlerinin yaşam alanları için hep beraber çalıştığı yerdir. Bir yaşam alanının mahalle olabilmesi için halkının mahallesine önem vermesi gerekir yoksa mahalleden bahsedemeyiz.

Diğer taraftan D ve C tipi mahallelerinin yöneticileri ise, A ve B'deki İslami ve kültürel değerlerden farklı olarak daha çok mahalle *kengaşlarının* bağımsızlık sonrası özerk yerel yönetimler olarak ilan edilmesine vurgu yapmaktadırlar. Örneğin, D-2 mahallesinin *akacakalı*, mahalle dendiğinde ne anladığı sorulunca şu yanıtı vermiştir: “mahalle yönetimleri, bağımsızlık sonrası her kentsel alanda kurulmuş ve devletin birçok fonksiyonunu ve yetkisini devrettiği özerk yerel yönetimlerdir”. A ve B mahallelerinde, halkın mahallesi için hizmet yapması vurgusu yerine C ve D mahallelerinde, mahallenin halka sunduğu sosyal politikalar vurgulanmaktadır. C-2 mahallesi *akacakalı* bununla ilgili şunları belirtmektedir:

bağımsızlık sonrası özerk yerel yönetim olan mahalleler artık çok güçlü. Akacakalı, maslahatçısı, jen-sovyeti, sekreteri ve daha birçok çalışanı ile beraber, mahalle yönetimleri, yerleşim alanında hangi sorun olsa çözmeye çalışmaktadır. Örneğin yoksul mahalle halkına sosyal yardım mahalleler aracılığı ile verilmektedir.

Diğer taraftan D tipi mahallelerin yöneticileri ile yapılan görüşmelerde sık sık mahalle yönetimlerinin devlet için başka bir öneminin altı çizilmiştir. Örneğin D-1 mahallesinin *akacakalı* şunları belirtmiştir:

bizim devletimiz henüz yeni kuruldu ve yeni sistemini ve yapısını güçlendirmek zorundadır. Bunun için elinden gelen herşeyi yapmaktadır... her devlet zor zamanlardan geçer ve Özbekistanın de zor zaman şimdi. Devlet başkanımızın uyguladığı bütün politikalar, stratejiler, pratikler doğrudur. Mahallelerin özerk yerel yönetim ilan edilmesi de bu doğru politikalarından biridir. Halkımız şimdi gerçek mahallenin ne olduğunu, ne olması gerektiğini öğrenmektedir. Gerçek bir mahallede, Özbekler kendi örf-adetlerini ve bunların ne kadar değerli olduğunu öğrenmektedirler.

Kısaca, Özbek rejiminin “Özbekçilik” üzerinden yaratmaya çalıştığı Özbek kimliği temel olarak muhafazakar, ataerkil ve Özbek gelenek ve kültürüne dayanmaktadır. Buna göre, Sovyet zamanı milletler politikasının sonucu yine bu değerlere uygun olarak, rejim tarafından özellikle A ve B mahallelerinde kimlik politikaları uygulanmıştır. Bu anlamda bu mahallelerin yerel elitleri çoğu zaman bu değerleri zaten Sovyet zamanında da benimsemiş ve bu anlamda ortaya çıkan yerel sosyal ilişkilerin yapısal hegemonyası ile Özbek Devleti'nin Özbek kimliğini yaratma stratejileri uyumlu görünmektedir. Diğer taraftan, ulus-kimlik yaratılma süreci açısından merkez-yerel ilişkisinde en büyük uyumsuzluk, Sovyet rejimi tarafından sınıf temelli politikalarla şekillenen D tipi mahallelerde ortaya çıkmakta-

dır. Bundan dolayı, yerel hegemonyanın ulusal devletin hegemonyasından farklı olduğu D tipi mahallelerde, mahalle yöneticileri çoğu zaman, kendilerini, devletin ulus-kimlik yaratma sürecinde yardımcı bir kurum olarak görmektedirler.

Peki bu noktada, D tipi mahallelerde yerel hegemonyanın ulusal hegemonyadan farklı olduğu bir durumda mahalle yöneticileri nasıl devlet hegemonyasına uygun şekilde açıklama yapmaktadır? Özbek rejimi, mevcut mahalle yönetimlerini kendi hegemonik projelerine uygun olarak idealize mahalle birimlerine dönüştürmeye çalışmaktadır. Bu noktada, görüşme yapılan 12 mahallenin tamamında yöneticilerin kendilerini Özbek olarak tanımlaması bu anlamda pek rastlantı olarak açıklanmayabilir (sadece bir mahallenin *uçaskavoynoziri* (polis) kendisini Tacik olarak tanımlamıştır. Kaldı ki, Özbek rejimi mahalle birimleri ile ortaya çıkan herhangi bir uyumsuzlukta merkezi müdahaleler ile mahallelerde çeşitli düzenlemeler yapmaktadır. Bu duruma verilebilecek örnekler, çoğunlukla Özbeklik ve ulus-kimlik yaratma açısından özellikle D tipi mahallelerde dir. Örneğin D-4 mahallesi, Taşkent'in Çarlık zamanından beri üst düzey bürokratlarının yaşam alanlarından biridir ve etnik olarak nüfusun %60'ı Rus'tur. Bu mahallenin aksakalı ile görüşme yapılırken, nasıl seçildiği sorulduğunda, seçilmediğini *tuman hokimiyati* tarafından atandığını belirtmiştir ve süreci şu şekilde anlatmıştır:

geçen sene mahallemizin eski aksakalı ile ilgili yolsuzluk durumu ortaya çıktı ve görevinden alındı. Arkasından yapılan seçimlerde bir adayı mahalle aksakal yaptı. Ancak kısa süre sonra hokimiyat bu kişiyi görevden geri aldı ve yerine beni atadı. Çünkü bu kişi, aksakal olabilecek niteliklere sahip değildi. Öncelikle ayağı sakattı. Sakat olan biri mahallesi için nasıl iş yapacak? Hokimiyet gerekçe olarak sakatlık durumunu gösterdi. Ama asıl sebep başkaydı. Mahalle aksakalı olabilmek için belli değerlere sahip olmanız, mahallenin ne olduğunu bilmeniz ve hakiki bir Özbek olmanız gerekmektedir. Mahalle çünkü bu demektir. Seçilen kişi Özbekti ama etnik olarak Özbek olmak yetmez. Mesela Özbekçe hiç bilmiyordu, hep Rusça konuşuyordu. Aslında Avrupalılaştı (Ruslaşmak) ve milli değerlerimiz hakkında hiçbir fikri yoktu. Mesela çocuğu yoktu. Oysa gerçek bir Özbek ailesinin en az 3-4 çocuğu olur!

Mahalle halkı arasında 54 yaşındaki emekli işçi olan Rus kadın ise, yeni aksakal sorulduğunda, şu cevabı vermiştir: "Yeni aksakal bizim seçtiğimiz kişi değil, Hokimiyet atadı başımıza. Biz aslında onu istememiştik. Ama seçtiğimiz kişiyi hokimiyat uygun görmedi çünkü sakattı. Ama asıl gerekçe

o değildi. Bizim mahallemiz şehir merkezinde bir mahalle. Navoi Caddesi üzerinde kalan yeşil alanımıza ne zamandır hokimiyet bir iş yeri kurmak istiyor, biz ise bunu istemiyoruz. Bütün sebep bu, bizim seçtiğimiz kişi hokimiyete sorun çıkaracaktı. Bu yüzden kendi adamlarını aksakal yaptılar”. Seçtikleri kişinin aksakallık ve mahalle hakkında bir fikri olmadığı kendisine söylendiğinde ise şu şekilde devam etmiştir: “o da Özbekti, Rus değildi ki! Üstelik, yeni seçilen aksakalımız sadece 10 yıldır bu mahallede yaşıyor. Bağımsızlıktan sonra göç edip geldi. Ama bizim seçtiğimiz kişi, bu mahallede çok uzun zamandır yaşıyor ve bizim sorunlarımızı, isteklerimizi daha iyi biliyor. Aksakalın mahallesinin deneyimli kişilerinden birisi olması gerekiyor mu? Bu adam sadece 10 yıldır bu mahallede”. Görüldüğü gibi, D tipi mahallelerin yerel hegemonyası Özbek Devleti'nin hegemonyası ile uyumsuzdur ve uyumsuz olduğu noktada merkezi yönetim (merkezi yönetimin il teşkilatı) belirli gerekçeler ile seçilen aksakalı değiştirme hakkını kullanmaktadır. Nitekim Özbek rejiminin ulusal projesi, yerel topluluk düzeyinde *Özbekçilik* yaratmaya dayanır ki bu durum, ulusal geleneklerin yeniden inşası demektir (Koroteyeva 1999: 30; Rasanayagam 2011: 106) ve rejim bu anlamda kentsel mahallelere, “kimlik politikasına uygun olarak ideal mahalle yapıları yaratmak için müdahale etmektedir” (Pashkun 2003: 52). Kısaca Orta Asya toplumunun geleneksel yapısı olan mahalleler bağımsız Özbek devleti tarafından yeniden üretilmeye başlanmıştır (Robertson vd. 2002: 266). Ancak bu geleneksel mahalle yapısındaki ideal Özbek, mahallesinde kurulacak bir iş yeri merkezine de karşı çıkmamalıdır. Görüldüğü gibi, devletin herhangi bir hegemonik projesi bu anlamda birikim stratejileri ile zıt düşmemekte uyumlu olmak zorundadır, çünkü bu hegemonik projelerin varlık sebebi esasen birikim stratejilerini toplumsal yaşamda meşrulaştırmaktır (Jessop 1997: 56).

Sonuç Yerine

Özbek Devleti, stratejik bir seçim olarak neo-liberal döneme uyum sağlarken, hem ulus-devlet inşasını ve ulus kimliğini yaratmak zorunda kalmasından hem de olmayan sermaye sınıfını bizzat kendisi yaratmak zorunda kalmasından dolayı stratejik olarak mahalle yönetimlerini üç temel sebeple özerk yerel yönetim olarak ilan etmiştir: (a) Ulus kimliğini küresel dönemde yerel birimler üzerinden kurmaya çalışmaktadır; (b) sosyal politikalar yerele devredilerek devlet eski yükümlülüklerinden kurtulmuştur; (c) küresel bir dayatma olarak görülmesi gereken adem-i merkezizetçilik, stratejik olarak toplumsal yapının geçmişine uygun bir şekilde mahalle birimleri üzerinden gerçekleştirilerek, mahalleler, sivil toplumun en önemli temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Bu noktada Gramsci'nin kavramsallaştırması ile, sivil toplum, hakim sınıfın devlet kurumsallaşması kanalı ile,

hegemonyasını rıza yoluyla kurmaya çalıştığı bir alan olarak kabul edilirse; tarihsel olarak propaganda aracı ve sivil toplumu kontrol edebilecek bir sosyo-mekansal birim olmasından dolayı, mahalleler, Özbek rejiminin hegemonyası açısından oldukça elverişli bir araç olmaktadır. Bu noktadan hareketle, bir ulus-devletin adem-i merkezizetçi politikaları sivil toplum merkezli bir demokratikleşmeden öte, merkezi devletin sivil toplum üzerinde hegemonyasını kurmaya çalışırken kullandığı önemli bir hegemonik proje olarak ele alınmalıdır. Diğer taraftan, yerel yönetimler de -devletin bir parçası olarak-kendi toplumsal yapısının hegemonyasının sınırlılıkları dahilinde bu kez merkezi devlete karşı stratejik seçimler gerçekleştirmektedirler. Çoğulcu yaklaşımın tamamen göz ardı ettiği bu nokta, neticede yerel yönetimlerin her zaman devlete karşı strateji üretmediğinin de bir kanıtıdır.

Özbekistan'da Taşkent mahalleleri üzerinden yapılan ve yukarıda açıklanan örnek çalışma ilk olarak şunu göstermiştir; Sovyet geçmişine sahip olan Özbek mahalleleri, bugün hem devletin mahalle politikalarına hem de neo-liberal sistemine adapte olurken, birbirlerinden farklı deneyimler yaşamaktadırlar. Bu anlamda post-Sovyet dönüşümü olarak tek bir dönüşümden bahsedilemez ve her ulusal devlet kendi özgün dönüşümünü deneyimlerken aynı şekilde yerel de kendi özgün dönüşümünü yaşamaktadır. Peki bu farklılığın dinamiği nedir? Özbekistan'da, bugün dönüşüm yaşayan mahalleler, temel olarak Sovyet rejiminin ekonomi politikaları ve kentsel politikaları ile şekillenmiştir. "Eşitsiz gelişme" olarak da tanımlanabilecek, kentsel eşitsizliğin kendisi bugün mahalleleri farklılaştırmaktadır. Makalede görüldüğü gibi, Taşkent'teki eşitsiz gelişmenin önemli sebeplerinden bir tanesi Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'daki milletler politikasıdır. Bu anlamda makale, kentsel yaşam alanlarındaki eşitsiz gelişmenin sadece ekonomik politikalarla ya da birikim stratejileri ile değil, devletin sivil toplum üzerinde kurmaya çalıştığı hegemonyası ile de ortaya çıkacağını iddia etmektedir. İkinci olarak da alan çalışması şunu göstermiştir; Taşkent'teki mahalle tipolojileri, Özbek rejiminin hegemonik projelerinden biri olan mahallenin Özbek kimliğini yaratmada kullanılması ile uyumlu olma noktasında farklılaşmaktadırlar. Buradan çıkan sonuç en kaba haliyle, Sovyet rejiminin sınıf temelli ve yeniden dağıtım politikasına göre şekillenen mahallelerin (C ve D), bugünkü dönüşümde Özbek rejiminin hegemonyası ile uyumsuzluk içinde olduğu şeklinde özetlenebilir. Diğer taraftan, Sovyetlerin kimlik politikası ile şekillenen ve yeniden dağıtım siyasetine eklenemeyen mahallelerin (A ve B) ise bugün ulusal devletin hegemonyası ile daha uyumlu olduğu görülmektedir.

Kavram olarak adem-i merkeziyetçilik aslında devlet yapısının iç organizasyonu ile ilgili olsa da, bu makalede post-Sovyet coğrafya için şu iddia edilmiştir; adem-i merkeziyetçi politikalar sadece merkezi yönetimin ortaya koyduğu kurumsal bir reform olmaktan öte, bir süreçtir ve bu süreç çoğu zaman devlet stratejileri –ki bu stratejiler hegemonik projelerden ve birikim stratejilerinden oluşur- ile mekânsal ve zamansal olarak her yerel devletin farklı taktikleri arasındaki diyalektik ilişki tarafından belirlenir ve bu ilişki aslında ulusal ve/veya yerel ölçekteki sosyal ilişkilerin ekonomi politik bağlamından bağımsız değildir. Bu noktada, yerel devletin tüm modern devletler için aslında hem bir ajan hem de bir engel olabileceği ihtimali mevcuttur ve bu ihtimallerin hangisinin ortaya çıkacağı ya da hangisinin daha fazla öne çıkacağı ise genellikle yerel sosyal ilişkilerin bir formu olarak yerel devletin hegemonyası ile ulusal sosyal ilişkilerin bir formu olan devletin hegemonik projeleri arasındaki paralelliğin derecesine ve niteliğine bağlıdır. Bundan dolayı, bu makalede, Özbekistan örneğinden hareketle post-Sovyet coğrafyadaki adem-i merkeziyetçi politikalar; devletin hegemonik projeleri ve birikim stratejileri ile yereldeki sosyal ilişkilerin formu arasındaki ilişkiye göre açıklamaya imkan veren neo-Gramşici perspektif üzerinden yeniden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu tür bir açıklama, görüldüğü gibi yerel devletin post-Sovyet coğrafyada yaşanan dönüşümdeki gerçek rolleri ve işlevleri arasındaki çelişki kadar merkez-yerel arasındaki çelişkinin dinamiklerine dair de önemli sonuçları ortaya koymaktadır.

Açıklamalar

- ¹ Küçük yerel yönetim, büyük aile
- ² Mahalle *Kengashları'nın* özerk yerel yönetim ilan edilmesi ile beraber, yurttaşların devlete daha yakın olacağı iddia edilmiştir. Ayrıca, Özbek Devleti, kurumsal inşasının temeline mahalleleri koyarak, Sovyet rejiminden başarılı bir şekilde koptuğunu iddia etmektedir. Mahalle birimleri yoluyla devlet her evi ve her aileyi doğrudan kontrol etmeye başlamış, mahalleler bir nevi devletin kolu ve gözü gibi nitelendirilmeye başlanmıştır (Sievers, 2002: 131, Bektemirov, 2005: 477). Mahalle yönetimlerine sosyal politikaların aktarılması ile merkezi devlet birçok kamu hizmetini vermekten kurtulmuştur (Baykal 2007: 73 Noori 2006: 111). Aynı zamanda, mahalleleri özerk yerel yönetim ilan ederek, Özbek devleti, yeni dönemin hegemonik söylemi olan sivil toplumu güçlendirme ilkesine uygun hareket etmiştir.
- ³ *Özbekeçilik*, aslında Sovyet rejiminin milletler politikasının sonucu gelişen bir kavramdır. Kelime anlamı olarak “geleceklerini koruyan iyi bir Özbek yurttaşı olmak”tır.
- ⁴ En az dört büyük işçi bloğundan meydana gelen ve bu işçi bloklarının ortasında, bir market, okul, sağlık birimi vs sosyal hizmetlerin yürütüldüğü ve yeşil alanların olduğu yerleşim alanı (Reiner; 1979; 61, Underhill, 1990: 271, Petruccioli ve Gangler, 2004: 201).

- ⁵ Çarlık ve Sovyet rejimlerinin hiçbir şekilde müdahale etmediği bu mahalleler, hiçbir şekilde Sovyet rejimin kentsel sosyal hizmetlerinden yararlanmamışlardır ve bundan dolayı bu mahalleler sınıf temelli bir politika ile şekillenmemişlerdir. Çoğunlukla Özbek nüfusun yaşadığı bu mahalleler tamamen eski tip avlulu evlerden oluşmaktadır.
- ⁶ Bu mahallelerin temel özelliği, Çarlık ve Sovyet zamanı genellikle toplumsal yapının elit kesimlerinin yaşam alanlarından oluşmalarıdır. Sovyet konutları arasında 4 veya 5 katlı lüks konutlardan oluşan bu mahalleler, Sovyet rejiminin sınıf temelli politikaları ile kentsel hizmetlerin tam anlamıyla sunulduğu yaşam alanları olarak aslında ideal Sovyet yaşam alanlarını temsil etmektedirler.
- ⁷ Bu veriler, her mahalledeki “passport malumatnamesi” adlı resmi belgelerden alınmıştır.
- ⁸ Mahalle binasındaki asılı fotoğraflar: (J) Ünlü Ceditçileror (W) İkinci Dünya Savaşına mahalleden katılanlar
- ⁹ 1980-2000 arası, toplam devlet sektöründe istihdam %90'dan %25'e düşmüştür.
- ¹⁰ Mahalle halkının kolektif olarak herhangi bir mahalle faaliyetini gerçekleştirmesi.

Kaynaklar

- Akhmedov, E. A. (1966). *O'zbekistanning Navkiran Shahorlari*. Toshkent: O'zbekiston KP Markaziy Komitetining Birlaşgan Nashriyati.
- ____ (1991). *O'zbekiston Shaharlari*. Toshkent: O'zbekiston.
- Andrusz, Gregory, I. Szelenyi ve M. Harloe (1996). *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Cambridge: Blackwell.
- Arifhanova, Z. ve Abdullayev (2002). *Taşkent Mahalleleri: Ananalar ve Zamana-viyyler*. Toshkent: Yangi Asr Avlodi.
- Balım, Çiğdem (2012). “O'zbekiston Respublikası: ‘Özbek Modeli’”. Ed. İsmail Aydınğün ve Çiğdem Balım. *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri, Türk Dilli Halklar – Türkiye İle İlişkiler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Bosworth, Edmund (2007). *Historic Cities of the Islamic World*. Boston: Tutasub Brill.
- Brenner, Neil (2004). *New State Spaces: Urban Governance and the Rescaling of Statehood*. Oxford: Oxford University Press.
- Burlachenko, I. (1963). *Ozbekistan Sanaoti ve Kuruluşining Yanada Rivoçlanishi*. Toshkent: Kizil Ozbekistan, Pravda Vostovka, Uzbekistan Surh.
- Cockburn, Cynthia (1977). *The Local State*. London: Pluto.
- Dunleavy, Patrick ve B. O'leary (1987). *Theories of the State: The Politics of Liberal Democracy*. London: Macmillan.

- Epstein, Peter vd. (2004). *Assessment of Intergovernmental Relations and Local Governance in the Republic of Uzbekistan*. Washington: The Urban Institute
- Fliege-Sailer, Ulrike (1999). "Characteristics of Post-Socialist Urban Transformation in East Central Europe". *Geo-Journal* 49: 7-16.
- French, R. Antony (1979). "The Individuality of The Soviet City". *The Socialist City; Spatial Structure and Urban Policy*, Ed: French, R.A & Hamilton, F.E.. New York: John Wiley&Sons.
- Harris, Chauncy D. (1970). *Cities of The Soviet Union; Studies in Their Functions, Size, Density, and Growth*. USA: The Association of American Geographers.
- Hausner, Jarzy, B. Jessop ve K. Nielsen (1995). *Strategic Choice and Path-Dependency in post-Socialism: Institutional Dynamics in the Transformation Process*. UK: Brookfield.
- Humphrey, Caroline (2002). *The Unmaking of Soviet life: Everyday Economies after Socialism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Ismoilova, Jannat (2004). 19. *Asrning Ikkunchi Yarmi – 20. Asr Boshlarida Toshkentning Yangi Shahar Kismi Tarihi*. Toshkent: Fan va Teh'nologiya.
- Jessop, Bob (1997). "A Neo-Gramscian Approach to the Regulation of Urban Regimes: Accumulation Strategies, Hegemonic Projects, and Governance". Lauria, Mickey (Ed.). *Reconstructing Urban Regime Theory: Regulating Urban Politics in a Global Economy*. California: SAGE. 51-74.
- Jessop, Bob ve M. Jones (2008). "Theorizing Socio spatial Relations". *Environment and Planning D: Society and Space* 26: 389-401.
- Komilov, Komil (1961). *Mahalla Komitetleri*. Toshkent: Uzbekistan CCR Fanlar Akademiyasi Nashiyati.
- Koroteyeva, V.V. ve E. V. Makarova (1999). "The Use of the Makhalla in Uzbekistan in Construction of the State". *Democratic Process in central Asia: Experience and Perspective*. Materials of International Seminar Organized by International University of Kyrgyzstan and Central Asia-Caucasus Institute (John Hopkins University, USA). Bishkek.
- Kravets, R. ve J. Ismailova (1983). *Toshkent – Orta Asiyoning Revolyutsiyon Harakat Markazi*. Toshkent: Uzbekistan SSR Fan Noshriyoti.
- Lehmann, Susan G. ve Balir Ruble (1997). "From Soviet to European Yaroslavl: Changing Neighborhood Structure in Post-Soviet Russian Cities". *Urban Studies* 34/7: 1085-1107.
- Libman, Alexander (2008). "Economic Role of Public Administration in Central Asia: Decentralization and Hybrid Political Regime". *Munich Personal RePEc Archive*. MPRA Paper No. 10940. posted 07. 10.54.

- Mackenzie, David (1967). "Kaufman of Turkestan: An Assessment of His Administration 1867-1881". *Slavic Review* 26/2: 265-285.
- Markowitz, Lawrence P. (1998). *State, Society and Identity in Uzbekistan: Differentiation Among Freghana Valley Uzbeks*. Dissertation. Washington: American University
- Masaru, Suda (2006). "The Politics of Civil Society, Mahalla and NGOs: Uzbekistan". http://src-hokudai-ac.jp/coe21/publish/no10_ses/12_suda.pdf [Erişim: 15.09.2014].
- Morrison, Alexander (2007). "Revolutsiyanaoborot. Srednyaya Aziya mezhdupadeniemsarskoi imperiii obrazovaniem SSSR (A revolution in reverse. Central Asia between the fall of the Tsarist empire and the creation of the USSR)". *Central Asian Survey* 28/4: 435-438.
- Noori, Neema (2006). "Expanding State Authority, Cutting Back Local Services: Decentralization and its Contradictions in Uzbekistan". *Central Asian Survey* 25/4: 533-549.
- Ohunova, M. (1983). *Toshkent Ishchilari O'zbekistonda Sovyet H'okimiyatining G'alabasi Uchin Kurashda*. Toshkent: O'zbekiston SSR Fan Nashriyoti.
- Pashkun, Dimitry (2004). *Structure and Practice of State Administration in Uzbekistan*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative Open Society Institute.
- Rasanayagam, Johan (2011). *Islam in Post-Soviet Uzbekistan: The Morality of Experience*. Cambridge.
- Robertson, L. R. ve R. D. Kangas (2002). "Central Power and Regional and Local Government in Uzbekistan". Ed. Kempton and Clark. *Center-Periphery Relations in the Former Soviet Union*. London: Praeger.
- Ruble, Blair A. (1990). *Leningrad, Shaping a Soviet City*. California: University of California Press.
- Sievers, Eric W. (2002). "Uzbekistan's Mahalla: From Soviet to Absolutist Residential Community Associations". *The Journal of International and Comparative Law*. Volume 2. Chicago.
- Smith, Neil (1984). *Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wollmann, Hellmut, H. Baldersheim ve M. Illner (2003). *Local Democracy in Post-Communist Europe*. Opladen: Leske-Budrich.

The Center-Local Relationship in Uzbekistan: The Case of Tashkent *Mahallas*

Ayşe Çolpan Kavuncu*

Abstract

This article examines the two dynamics causing conflict in the center-local relationship in post-Soviet geography – an issue that is lacking in many post-Soviet studies – through the case of the *mahalla*-scaled policies of Uzbek regime within the conceptual framework of a neo-Gramscian perspective: (a) the conflict between the decentralization policy of the nation-states in order to adapt to the structural hegemony of neo-liberalism and the original conditions of the post-Soviet transition era, which have resulted in the centralist tendency of the nation-states – the creation of a nation-state and the creation of a private sector by the state; (b) the conflict between the tactics of different *mahalla kengashes*, which are a form of local social relations, and the strategies of the national state related with the *mahalla kengash*.

Keywords

Decentralization, Uzbekistan, *Mahalla Kengash*, post-Soviet Transition, center-local relationship

* Assist. Prof. Dr., İnönü University, Department of Political Science and Public Administration – Malatya / Turkey
akavuncu@gmail.com

